

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

USATOVA Iryn – Ph. D in Pedagogy, Senior Teacher at the Department of Sports Games Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy.

Scientific interests: theoretical and methodological foundations of orthopedics.

PUSTOVALOV Vitaliy – Ph. D in Physical Education and Sports, Associate Professor at the Department of Sports Games Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy.

Scientific interests: Play and physical activity as a means of development.

KOROL Tatyana – Senior Teacher at the Department of Sports Games Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy.

Scientific interests: textbooks for inclusive education, active learning methods in inclusive education.

SUPRUNOVYCH Victoria – Ph. D in Physical Education and Sports, Associate Professor at the Department of Sports Games Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy.

Scientific interests: competency-based approach in training specialists.

KHALYAVKA Roman – lecturer at the Department of Sports Games Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy.

Scientific interests: development and implementation of innovative programs.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2025 р.

Стаття прийнята до друку 26.08.2025 р.

УДК 371.132

DOI: 10.36550/2415-7988-2025-1-220-307-310

ЦУКАНОВА Наталія –

кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6480-8717>

e-mail: tsukanova-nata@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Роботу присвячено дослідженню особливостей процесу формування педагогічної рефлексії у майбутніх учителів початкових класів в період їхньої підготовки. Для цього аналізуються проблеми підвищення вимог до особистісних і професійних якостей педагога, підвищення його соціальної цінності та самоцінності, зумовлені докорінною модернізацією та кардинальними перетвореннями системи педагогічної освіти. Показано, що в освітньому процесі важливим є перехід студентів від позицій споживача інформації до позиції творця своїх знань і самого себе, до розвитку особистісних особливостей, здійснення рефлексії результатів своєї педагогічної діяльності. Обґрунтовується правильність такого підходу до забезпечення системності оновлень вищої педагогічної освіти, з позиції якого професійна діяльність кожного педагога має бути адаптована до цих змін, а педагог має володіти сформованою здатністю розуміння самого себе та оточуючого його середовища, бути готовим до постійної самоосвіти для підвищення ефективності своєї повсякденної практичної діяльності та розвитку готовності до інноваційної діяльності. У зв'язку з цим припускається, що необхідним і найважливішим компонентом у структурі педагогічної діяльності є рефлексія як пізнання й аналіз педагогом явищ власної свідомості та діяльності, як погляд на власну думку та дії збоку. Це припущення ґрунтується на переконаності в тому, що педагогічна діяльність за своєю сутністю має рефлексивний характер, тому що, організовуючи діяльність учнів, педагог зобов'язаний оцінювати себе і правильність своїх дій з позиції своїх учнів, обов'язково брати до уваги їхні погляди, бачити їхній внутрішній світ та емоційний стан. На підставі наведених доводів робиться висновок про те, що особливо значущою професійною якістю педагога є його готовність і здатність до рефлексії.

Перспективи подальших розвідок в обраному напрямі вбачаємо в обґрунтуванні особливостей формування готовності до інноваційної педагогічної діяльності майбутніх учителів початкової школи.

Ключові слова: підготовка майбутніх вчителів початкових класів, розвиток рефлексії, професійна діяльність, педагогічний процес, інноваційна діяльність, формування педагогічної рефлексії.

TSUKANOVA Nataliia –

Candidate of Pedagogical Sciences (Ph. D.), Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of Pre-school and Primary school education of

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6480-8717>

e-mail: tsukanova-nata@ukr.net

FORMING PEDAGOGICAL REFLECTION IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS AS A CONDITION FOR DEVELOPING READINESS FOR INNOVATIVE ACTIVITY

This work is devoted to the study of the peculiarities of the process of forming pedagogical reflection in future primary school teachers during their training. To this end, the problems of increasing the requirements for the personal and professional qualities of teachers, increasing their social value and self-esteem, caused by the radical modernization and fundamental transformations of the pedagogical education system, are analyzed. It is shown that in the educational process, it is important for students to transition from being consumers of information to creators of their own knowledge and themselves, to develop personal characteristics, and to reflect on the results of their pedagogical activities. The correctness of this approach to ensuring the systematic updating of higher pedagogical education is justified, from the standpoint of which the professional activity of each teacher must be adapted to these changes, and the teacher must have a developed

ability to understand themselves and their environment, be ready for continuous self-education to improve the effectiveness of their daily practical activities and develop readiness for innovative activities. In this regard, it is assumed that the necessary and most important component in the structure of pedagogical activity is reflection as the teacher's cognition and analysis of the phenomena of their own consciousness and activity, as a view of their own thoughts and actions from the outside. This assumption is based on the belief that teaching is inherently reflective in nature, because when organizing students' activities, teachers must evaluate themselves and the correctness of their actions from the perspective of their students, taking into account their views, seeing their inner world and emotional state. Based on the above arguments, it is concluded that a teacher's willingness and ability to reflect is a particularly important professional quality.

Key words: training of future primary school teachers, development of reflection, professional activity, pedagogical process, innovative activity, formation of pedagogical reflection.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Відповідно до сучасної компетентнісно-орієнтованої освітньої парадигми майбутній учитель повинен регулярно здійснювати контроль і коригувати своє особистісне зростання, здійснювати рефлексію результатів своєї професійної діяльності [3, с. 43]. Педагогічна рефлексія є невід'ємною складовою професійного становлення майбутнього вчителя початкових класів. Вона визначається як здатність усвідомлювати власну педагогічну діяльність, аналізувати її результати, виявляти труднощі та знаходити шляхи їх подолання. Рефлексивна позиція дозволяє майбутньому педагогу не лише накопичувати практичний досвід, але й критично його переосмислювати з метою постійного вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська психолого-педагогічна наука має чималі розвідки в контексті дослідження рефлексії: М. Боришевський, С. Васьківська, С. Максименко, В. Юрченко, Т. Яценко та ін. У межах педагогіки рефлексія досліджувалась К. Вербовою, Л. Гапоненко, Є. Петрушихіною, Р. Тур та ін. У той же час деякі аспекти, зокрема, проблема використання рефлексії майбутніх учителів початкової школи фактору розвитку готовності до інноваційної діяльності потребує подальшого дослідження.

Мета статті – охарактеризувати роль та можливості педагогічної рефлексії майбутніх учителів початкових класів як фактору розвитку готовності до інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічна діяльність за своєю суттю має рефлексивний характер, тому що, організовуючи діяльність учнів, учитель прагне дивитися на себе і свої дії очима своїх підопічних, урахувати їхні погляди, уявляти їхній внутрішній світ та емоційний стан. Значущою і професійною якістю педагога є готовність і здатність до рефлексії. Вибудовуючи свою взаємодію з дитиною, педагог оцінює себе як учасника цієї взаємодії, діалогу, при цьому створюються умови міжсуб'єктних відносин учасників педагогічного процесу [5, с. 37].

У процесі педагогічної рефлексії педагог ідентифікує себе з педагогічною ситуацією, що склалася, з тим чи іншим змістом педагогічної взаємодії, з вихованцем, зі своїм колегою – іншим педагогом, з різними педагогічними технологіями, різними моделями педагогічної діяльності тощо [2, с. 29].

Отже, рефлексія в педагогічному процесі – це процес і результат фіксування суб'єктами освіти (учасниками педагогічного процесу) стану свого розвитку, саморозвитку та причин цього. Педагогічна рефлексія передбачає взаємооцінку учасників педагогічного процесу, взаємодії, що

відбулася, відображення педагогом внутрішнього світу, стану розвитку учня і навпаки [2, с. 29].

Оскільки педагогічний процес передбачає обмін діяльнісними функціями педагога й учнів, то рефлексія в педагогічному процесі міститиме такі компоненти:

- рефлексію педагогом діяльності учнів (учня);
- рефлексію педагогом своєї педагогічної діяльності;
- рефлексію педагогом педагогічної взаємодії;
- рефлексію учнем (вихованцем) своєї діяльності;
- рефлексію учнем діяльності педагога (вчителя);
- рефлексію учнем педагогічної взаємодії.

Здійснення компетентнісного підходу при підготовці студентів – майбутніх педагогів дає можливість по-новому розглянути проблему якості освіти. За такого підходу базисними критеріями оцінювання цієї якості є професійна компетентність як комплексна характеристика фахівця, що визначає його здатність розв'язувати професійні проблеми, які виникають в умовах реальної професійної діяльності, з опорою на теоретичні знання, а також життєвий досвід, цінності та індивідуальні особливості.

На основі аналізу результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних педагогів та психологів відзначимо такі ключові підходи до розуміння сутності професійної компетентності вчителя:

- діяльнісна природа професійної компетентності;
- професійна компетентність;
- професійна компетентність педагога;
- професійна компетентність (представлена як рівень освіченості вчителя).

Одним із засобів формування професійної компетентності майбутніх педагогів є розвиток їхньої рефлексії. Формування професійно значущих якостей педагога слід розпочинати з розвитку рефлексії, тому що рефлексивність подається стосовно всіх інших якостей як організуючий і координуючий початок. Ступінь сформованості рефлексії педагога може виражатися в тому, наскільки педагог здатний для ефективної реалізації професійної діяльності координувати й інтегрувати всі свої якості. Диференціальна функція рефлексії дає змогу педагогу свідомо спиратися на свої «сильні сторони» та мінімізувати у педагогічній діяльності свої «слабкі сторони». Завдяки диференціальній функції рефлексії можливий доступ до кожної окремо взятої її якості та психічної властивості

педагога. Таким чином, рефлексія розглядається як особливо важлива і необхідна якість педагога [7, с. 419].

У деяких роботах педагогів і психологів рефлексію розглядають як важливу умову самоконтролю та цілепокладання, а також як механізм, необхідний для забезпечення динаміки особистісних новоутворень на смисловому й операціональному рівні.

У межах компетентнісного підходу вчені підтверджують ідею про те, що рефлексія вважається системотвірним компонентом для мобілізації особистісних ресурсів під час розв'язання життєвих, професійних і педагогічних завдань. Рефлексивність є значущим показником зрілості особистості під час оволодіння ключовими компетентностями та настільки важливою якістю, що дає підстави говорити про необхідність формування компетентності рефлексивної в кожного сучасного фахівця [1]. Необхідною частиною професії педагога стає педагогічна рефлексія, у межах якої здійснюється аналіз власних професійних дій, поведінки батьків та їхніх дітей [7].

Рефлексія передбачає оволодіння педагогом психологічних механізмів професійної самоактуалізації та самовдосконалення, що проявляється в його здатності займати аналітичну позицію щодо себе і своєї професійної діяльності (утримуючи часові рамки минулого, сьогодення і майбутнього). При цьому особливо важливим є те, що предметом рефлексії є не тільки сам педагог (як професіонал і як особистість), а й процес розвитку конкретної дитини (засоби й умови, що затримують і підтримують цей процес) і дитячого колективу [6, с. 146].

Стосовно власної діяльності педагога педагогічна рефлексія характеризується усвідомленням ним свого педагогічного досвіду, виробленням критеріїв, що визначають ефективність та успішність своєї професійної діяльності з погляду своєї суб'єктності (свого авторства в ній) та її освітнього потенціалу для розвитку особистості школяра. У разі застосування рефлексії професійна діяльність є для педагога об'єктом дослідження і проектування, стаючи гнучкішою й усвідомленішою, орієнтованою на подолання власних труднощів і проблем вихованців. Стосовно змісту освіти рефлексія окремого педагога чи педагогічного колективу дає змогу усвідомлено систематизувати соціальний запит до освіти, значущі для себе та школи теоретичні концепції в педагогічній та психологічній науці, свій досвід роботи, актуальні запити школярів. Рефлексія дає змогу визначати, коригувати мету і завдання професійної діяльності, засоби освітнього процесу, вийти на його планування і конструювання, бачити варіативні стратегії і методи процесу організації виховання, способи його регуляції та контролю.

Рефлексія може відігравати детермінуючу роль щодо інших професійно важливих якостей, тому у вищій навчальній процес має бути організовано так, щоб із перших навчальних днів рефлексія у студентів формувалася не стихійно, а цілеспрямовано. Також необхідно розділяти два

рівні рефлексії: рефлексію з приводу власного навчання (у позиції «студент») і рефлексію з приводу організації навчання (у позиції «педагог») [4, с. 7].

Навчання студентів – майбутніх педагогів має носити рефлексивний характер. Якщо студент навчиться рефлексувати власну поведінку, то він зможе керувати собою. Результатом рефлексивної діяльності є розвиток того, хто навчається, зміна позиції, яку він займає в навчальній діяльності, активізація його як суб'єкта діяльності. Це накладає конкретні вимоги на професійну підготовку викладача, оскільки найбільш виражений результат дає об'єктивна оцінка викладачем свого внутрішнього світу через інтерпретацію внутрішнього світу учнів. На заняттях викладач має показувати вміння рефлексувати власну діяльність, відходячи від ролі судді, оцінювача; а також сприяти організації рефлексії учнями того, що він зробив. У свідомості педагога мають рефлексивно відображатися не тільки особистісні особливості того, хто навчається, а й дії, які педагог здійснює стосовно нього. Для педагогічної рефлексії мають бути доступні почуття, що супроводжують педагогічний процес.

Стратегічним завданням підвищення кваліфікації викладачів можна вважати розвиток особистісної та предметної рефлексії. Особистісна рефлексія пов'язана з розвитком і самоактуалізацією, самосвідомістю, відкритістю у спілкуванні, опорою на власний досвід, розвиток предметної рефлексії – з аналізом ефективності застосовуваних дидактичних методів, прийомів і технологій у навчанні.

У своїй діяльності викладач використовує різноманітні методи, що стимулюють рефлексивне мислення (групові дискусії, ділові ігри, структуровані бесіди, case-study-методи тощо). Можуть застосовуватися різноманітні вправи, що допомагають звільнитися від рамок традиційного мислення (технології критичного та творчого мислення). Одна з таких технологій – технологія портфоліо – дає можливість проаналізувати отриману інформацію як на курсах, так і зі своєї професійної діяльності. Технологія портфоліо допомагає педагогу рефлексивно зрозуміти власні проблеми, сформувати ті чи інші компетенції, оцінити свої досягнення, планувати подальшу власну роботу загалом. Для оптимізації цих дій і педагогічного процесу в цілому у викладанні широко застосовуються засоби інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) (аудіо- та відеотехніка, комп'ютерні презентації тощо).

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Проведений аналіз психолого-педагогічних досліджень, рефлексія досвіду діяльності педагогів дають можливість стверджувати важливість спеціальної підготовки студентів – майбутніх педагогів під час їхнього навчання у закладі вищої освіти. Оскільки педагог є не тільки викладачем, а й вихователем, просвітителем, активним учасником і організатором взаємодії з іншими суб'єктами освітнього процесу, то він постійно спілкується і взаємодіє не тільки з учнями, а й з їхніми

батьками, колегами, адміністрацією. Варто зазначити при цьому, що функції педагога початкової школи набагато ширші, ніж у педагога-предметника. Від його педагогічної майстерності, уміння організувати колектив дітей молодшого шкільного віку залежить становлення особистості учня, його мотивація до навчання.

Майбутній учитель початкових класів повинен володіти такими якостями, як емпатія, любов до дітей і своєї справи, знаннями вікових та індивідуальних особливостей дітей молодшого шкільного віку; володіти навчальними предметами, що їх у початковій школі викладають; уміти правильно спілкуватися з дітьми цього віку: підтримувати їх, бути емпатичним; проявляти доброту, теплоту та піклування щодо учнів; сприяти розвитку особистості й індивідуальності дітей; навчати їх рефлексії власної навчальної діяльності, завдяки чому учень отримує від них інформацію про те, як навчатися і як навчатися.

Перспективи подальших розвідок в обраному напрямі вбачаємо в обґрунтуванні особливостей формування готовності до інноваційної педагогічної діяльності майбутніх учителів початкової школи.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Галета Я., Полудень Є. Сучасні підходи до дослідження проблеми формування соціальної зрілості особистості. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2025. № 218. С. 21-26.
2. Городиська О. М. Формування педагогічної рефлексії вчителя. *Вісник НТУУ «КПІ». Філологія. Педагогіка* : збірник наукових праць. 2015. Вип. 6. С. 28-33.
3. Гулай О. І. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми освіти. *Педагогічні науки*. 2009. № 4. С. 45-51.
4. Павелків Р. В. Рефлексія як механізм особистісно-професійного становлення майбутніх вчителів. *Психологія: реальність і перспективи*. 2019. Вип. 12. С. 5-9.
5. Петрик К. Ю. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації інтерактивної навчальної взаємодії учнів. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology in the age of globalization – 2017*. Budapest. 2017. V (62). Issue 142. P. 36-40.
6. Роганова М., Рашидова С., Роганов М. Професійна рефлексія викладача закладу вищої освіти як умова його педагогічної культури. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: збірник наукових праць. 2023. № 1(105). С. 141-151.
7. Щербина-Прилука В. М. Сучасні напрямки дослідження рефлексії. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць / За ред. С. Д. Максименка. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2020. Т. 11: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. 2020. Вип. 21. С. 418-429.

REFERENCES

1. Haleta, Ya., & Poluden, Ye. (2025). Suchasni pidkhody do doslidzhennia problemy formuvannia sotsialnoi zrilosti osobystosti [Modern approaches to researching the problem of forming social maturity of personality]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky*. № 218. S. 21-26. [in Ukrainian]
2. Horodyska, O. M. (2015). Formuvannia pedahohichnoi refleksii vchytelia [The formation of teacher's pedagogical reflection]. *Visnyk NTUU «KPI». Filolohiia. Pedahohika* : zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 6. S. 28-33. [in Ukrainian]
3. Hulai O. I. (2009). Kompetentnisnyi pidkhid yak osnova novoi paradyhmy osvity [Competency approach as the basis of a new paradigm of education]. *Pedagogical sciences*. № 4. Pp. 45-51. [in Ukrainian]
4. Pavelkiv, R. (2019). Refleksiiia yak mekhanizm formuvannia indyvidualnoi svidomosti ta diialnosti osobystosti [Reflection as a mechanism for the formation of individual consciousness and activity of a personality]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy*. Vyp. 12. S. 5-9. [in Ukrainian]
5. Petryk, K. Yu. (2017). Pedahohichni umovy pidhotovky maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly do orhanizatsiyi interaktyvnoyi navchal'noyi vzayemodiyi uchniv [Pedagogical conditions for training future primary school teachers to organize interactive educational interaction of students]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology in the age of globalization – 2017*. Budapest. V (62). Issue 142. Pp. 36-40. [in Ukrainian]
6. Rohanova, M. V., Rashydova, S. S., Rohanov, M. M. (2023). Profesiina refleksiiia vykladacha zakladu vyshchoi osvity yak umova yoho pedahohichnoi kultury [Professional reflection of a teacher of a higher education institution as a condition of his pedagogical culture]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. № 1(105). C. 141-151. [in Ukrainian]
7. Shcherbyna-Pryluka, V. M. (2020). Suchasni napriamky doslidzhennia refleksii [Modern directions of reflection research]. *Aktualni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats / Za red. S. D. Maksymenka*. Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka, 2020. T. 11: Psykholohiia osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti. 2020. Vyp. 21. S. 418-429. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЦУКАНОВА Наталія – кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи до інноваційної педагогічної діяльності.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

TSUKANOVA Nataliia – Candidate of Pedagogical Sciences (Ph. D.), Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of Pre-school and Primary school education Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: professional training of the future primary school teacher for innovative pedagogical activities.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2025 р.

Стаття прийнята до друку 26.08.2025 р.